

AZ ÁTOK NYOMÁBAN

*Nagy-komoly lett akkor a vén Duna.
Torkán hűlt vad tavaszi kedve
Olyan volt, mint egy iszákos zseni.
Alig mert nézni szemembe
S én vallattam keményen egyre.*

*»No vén korbely, láttál egy-két csodát,
Mióta ezt a tájat mossa
Sápadt vized, árnyas szörnyű vized,
Mely az öreg árnyakat hozza.
Gyónjál nekem, vén faluroszsa.«*

*»Mindig ilyen bal volt itt a világ?
Eredendő bűn, lanyha vétek,
Hideglelés, vergődés, könny, aszály?
A Duna-parton sobse éltek
Boldog, erős, kacagó népek?«*

*S halk mormolással kezdte a mesét
A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, óh, mind igaz:
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sobse látott.*

*A Duna-táj bús villámbárító.
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen kaloda.
Abol a szárnyakat lenyesték
S abol halottasak az esték.*

*»Sobse lesz másként, így rendeltetett«
Mormolta a vén Duna habja.
S boldogtalan kis országok között
Kinyújtózott a vén mihaszna
S elrohant tőlem kacagva.*

ADY ENDRE: A DUNA VALLOMÁSA

2002 nyarán Sárospatakon, az ember és a természet viszonyáról rendezett konferencián Bogoly János bemutatta a Bodroglköz potenciális vegetációtérképét, azaz pontos képet adott arról, hogyan festene-e táj, ha nem sújtaná az átok. Bemutatta azt is, ami ezzel szemben ma vár ránk, ha kimerészkedünk városaink, személyes elefántcsonttornyaink falain kívülre. E kép siralmas és lesújtó. A lehetséges és a valóságos oly szembeszökően különbözik egymástól, és a pusztulás oly kézzelfoghatóvá válik, hogy az ember akaratlanul is beleborzong; s a hidegleléshez csak megerősítő adalék, hogy az enyészet és a pusztulás mögött mindig egyazon tényező húzódik meg: az emberi beavatkozás. Igaza volna Adynak? Eredendő vétket hordozunk?

Ha elkezdjük számbavenni, hol rontottuk el, szinte végeláthatatlan sort kapunk, melybe annyi minden elfér: önzés, erőszak, hatalomvágy, és persze harc, harc minden-
nel, ami él és mozog: az erdővel, a vízzel, a tűzzel – kiket mind le kellett győzni, szol-
gálatunkba kellett állítani, s persze harc egymással. S e láncolat vég nélkül folytatható,
egy-egy láncszemei századunkban háborúk, gazdasági válságok, környezeti katasztrófák
egymásra halmozódó áramlataiban látszanak kijegecesedni. Mégis, mindez csak a fel-
szín. A mélyben valami egészen más munkál, s nekünk, ha változtatni akarunk a dolgok
menetén, ezt a „valami egészen más”-t kell tettenélnünk. Olyan alapkérdésekről van
szó, melyeket meg kell találnunk, hogy válaszolhassunk rájuk, mert e nélkül a dolgok
menetén nem változtathatunk. Célszerű tehát a sort kérdésfelvetéssel kezdenünk,
mihez hívjuk segítségül Csontváry Kosztka Tivadar nem sokkal a trianoni tragédia
előtt született Energia és Művészet című írásának alábbi részletét:

*„A Természetnek, a Teremtőnek, a Láthatatlannak, akit mi már kétszer cserbenhagy-
tunk, szigorú, kérlelhetetlen törvényei vannak;...” „... most újból próba alatt állunk s e
megpróbáltatásból vagy kikerülünk ősi energiával, mint hunok, avagy energia hiányában,
mint bontalanok...”*

De mit is kell értenünk a Természet, a Teremtő, a Láthatatlan cserbenhagyásán? Mert a következmények fényében nem kétséges: elbuktunk a próbán. ősi erőforrásaink végleg elveszni, újabbak kimerülni látszanak. Honunkat mint magyarok elvesztettük Trianonnal, s most mint emberek fogjuk elveszteni a *közélgő viharban*. Oly korszak előtt állunk, melyben az ember csak akkor maradhat fenn, ha *megtalálja helyét a Természetben*, a Teremtésben, *ha együtt tud működni* a Láthatatlannal. E Láthatatlanban azonban senki se keressen természetfeletti erőt. Már csak azért sem, mert mindazt, amit Csontváry nyomán így nevezünk, ha láthatóvá nem is, de mindenképpen kézzelfoghatóvá tehetünk, ha más oldalról közelítünk hozzá. A Törvényről van ugyanis szó; a Törvényről, melyet az ember megalkotni nem, csak felismerni képes, melyet József Attila, ki „hű meghallója” volt, a „dadogó lét”-tel szembeni „tisztá beszéd” -nek tartott, amely alapján:

*„A költő – ajkán csörömpöl
a szó, de ő, (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.”*

A törvény és az az alapján megszerkeszthető külső-belső harmónia vezet el bennünket az emberi természet (azaz tulajdonságaink összessége, önnön valónk lényege) és a természet egységéhez, mégpedig valaha volt egységéhez, s ezzel meg is tettük az első lépésünket afelé, hogy megérthessük, mi is áll az átok hátterében: a valaha volt egység megszűnése...

A mai ember, amikor meghatározni igyekszik önnön létezésének lényegét, a természetből, az állatvilágból való kiemelkedésről beszél. Mintha az ember épp attól vált volna emberré, hogy szembefordult mindazzal, ami létrehozta: az ember azt hiszi magáról, hogy éppen attól ember, hogy a Természetet, a Teremtőt, a Láthatatlant cserbenhagyta, és saját útját kezdte járni. És csakugyan: az emberiség történelme nem más, mint a Természet elvileg meghódításának, gyakorlatilag elpusztításának története.* Ennek megfelelően az ember csak, mint élettani kategória lehet része a Természetnek, a társadalmat alkotó ember szükségszerűen szemben áll vele, a társadalom pedig önnön alapjaitól elidegenedett szerkezet, melynek alapvető jellemzője, hogy forrásként kezeli a Természetet, azaz felemészti annak „újratermelődő”** javait. Így a Természet az ember megjelenése után csak addig maradhat hosszú távon is azonos önmagával, amíg önfenntartó rendszerei az állandó emberi beavatkozást ki tudják egyenlíteni. A képletünk egyik oldalán áll tehát a Természet, a másikon a belőle kiemelkedett Ember...

Igaz volna tehát: örök az átok? Az emberrel született, hozzá tapad, és vele együtt süllyed majd a bizonytalan jövő múltjának kódéba?

A múltba pillantva az ember valamiféle jelzőkarókat keres. Forrásokat, adatokat, tájékozódási pontokat, mely mentén elindulhat, s felfejtheti az idő fonálát. Csakhogy e támpontok legalább annyi csapdát rejtjenek, mint amennyi bizonyosságot nyújtanak.

„Mulatságos, abogyan Carr leírja a történelmi munka első lépését. »A tények egyáltalán nem pulton beverő balak. Inkább olyanok, mint az óriási s néha végtelennek látszó óceánban úszkáló balak; és hogy a történésznek mi akad a borgára, részben a szerencsén, de legfőképp azon múlik, hogy az óceán mely részén halászik és milyen felszereléssel – e két tényező persze attól függ, milyen balat akar fogni. Nagyjában-egészében a történész olyan tényekre talál, amilyeneket keres.«...»¹

* S bár a képlet e téren elég egyértelműnek tűnik, azért nem árt odafigyelni arra, hogy a Természet oldalán is akadnak meghódított, leigázott, elpusztított népek, tehát emberek.

** Valójában épp ellenkezőleg: meg nem újuló, vagy csak nehezen újjáéledő...

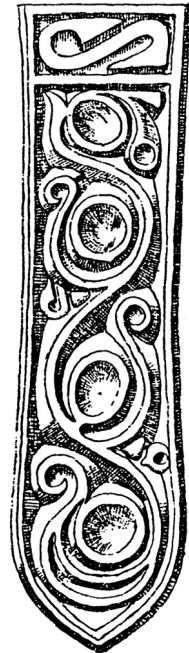
Az ember általában önmagát, saját világát keresi a múltban, legalábbis annak gyökereit. Hidat akar verni, mely átível az idő mélységei fölött, s összeköti a múltat és a jelent. Ha idegen tájon bóklászunk, akaratlanul is az ismerős mozzanatokra ügyelünk, melyek segíthetik tájékozódásunkat, otthonossá tehetik számunkra e másik világot. Ha ilyeneket nem találunk, elbizonytalanodunk, s nő a tévedés lehetősége. Ha példának okáért valaki ma – a szeméthegeyek, eldobott papírzacskók, flakonok, üvegek, széthányt törmelékhalmozatok honából kiszakadva – üde kis patak völgyébe ér, ahol a víz nem görget habzivacsot, a parti ágakon nem lenget a szél fennakadt rongydarabokat, zacskókat, s a parton sincs sehol szemét, sokkal inkább hajlamos azt hinni: előtte itt nem járt ember, mint azt: akik itt jártak, nem szemeteltek. S mi marad ránk szembeötlőn a múltból, ha nem a szemét? Az emberi tevékenység hol üt el a természettől, a természetestől, ha nem a pusztításban? Talán mégsem az átok örök, csak a hályog, mely a szemünket takarja...

FÜGGÖNY AZ IDŐBEN

*Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak*

ADY ENDRE: AZ ELTÉVEDT LOVAS

Az ember, ha saját múltját szemléli, önmagát szeretné viszont látni benne, de legalábbis annak a világnak a gyökereit, amelyben ő maga él, minek okán csak addig lát tisztán, míg ezek mentén puhatolózik, mihelyst azoktól eltér, menthetetlenül eltéved. E tévedését azonban igen nehéz fel-, s még nehezebb beismerni. Az első nehézség mindjárt abból adódik, hogy a mai mivoltunkra utaló jeleket ott is megtalálhatjuk, ahol azok nincsenek, hiszen azok elsődlegesen értékítéletünkől függően utalnak ránk. Példának okáért a középkori Magyarország jobbágysága csak a XVIII. századi ún. második jobbágyság idejére süllyednek olyan mélyre, ahol nyugat-európai sorstársaik a középkor legelejétől felszabadításukig tengődtek, ám a „rendszer” többé-kevésbé azonos, de legalábbis felszínesen hasonló volta miatt, a két egymástól igencsak eltérő jellegzetességű réteg közé hajlamosak vagyunk egyenlőségjelet tenni. A különbség pedig ez esetben – mint majd látjuk –, abból fakad, hogy míg nyugaton ténylegesen a mai társadalmi-gazdasági formák előképéről, de legalábbis előzményéről van szó, addig nálunk egy korábbi, mai önmagunk számára idegen műveltség lassan sorvadó maradványáról. A példa persze mindaddig légből kapottnak tűnik, amíg a gyakorlat oldaláról alá nem támasztjuk. E szerint a magyar jobbágy a XVI. század legelejéig a folyókban szabadon halászhatott, szabadon használhatta erdeit, azokban vadászhatott is. E téren csak a királyi és uradalmi halászó helyeket (melyek száma erősen korlátozott volt) és erdőket kellett elkerülnie. Ezenfelül megillette a szabad költözködés joga, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a közösség szabadon választotta meg földesurát. Ilyen jogosítványokkal egyetlen nyugat-európai „sorstársa” sem rendelkezett. A XVI. századtól – elvben a Dózsa-féle felkelés megtorlásául, gyakorlatilag egy évszázadok óta tartó folyamat újabb lépcsőfokaként – az utóbbtól megfosztják. A jobbágyság „Európához való csatlakozásához”, európai színvonalra züllesztéséhez azonban még további jogfosztásokra van szükség, melyek aztán a XVIII. század közepéig le is zajlanak.

Hazánk története csak ettől kezdve lesz Európáéval közös gyökerű. Ám ezek a különbségek az elemzésekből kimaradnak. Kimaradnak, mert a belőlük fakadó következtetések egyszerűen nem illeszthetők be a múltról és a jelenről vallott elképzeléseink sorába, mert amire utalnak, az nem a jelen előzménye, sokkal inkább a múlt maradványa, mégpedig a mai valónktól idegen, elidegenített múlté. Olyan fehér foltról van tehát itt szó, mely szükségszerűen esik ki a történetírók látóköreből. Mintha a múlt egy bizonyos ponton túl ködbe burkolódna, függöny mögé bújna...

„Az emberi történet időszámításunk előtt körülbelül hatszáz esztendeig folyamatosan összefügg; ekkor egy vagy két, de semmi esetre sem több mint három nemzedék alatt az idő megváltozik. A hatszáz évvel megelőző és követő kort csaknem kézzel kitapintható függöny választja el; hogy mi az, ami a függöny előtt, miféleképpen van, világos; azt, ami a függöny mögött van, találgatni kell. Az emberi személyek rohamosan valóságosra válnak. Az események körvonala elmosódik. A lét érthetlenné lesz. Kung-céról magánéletéig terjedő részletes értesüléseink vannak; az egy nemzedékkel idősebb Lao-ce alakja homályba vész. Hérakleitosról sok lényeges adatot tudunk; a nála néhány évvel idősebb Pythagoras lényé csupa legenda. Az ember a talajt annyira elveszti maga alól, hogy azt hiszi, nem is a földön, hanem idegen csillagzaton jár. Az elemi dolgok bizonytalanná lesznek; az eseményeket és személyeket nem lehet megfogni; a lét rejtélyes és az idő derengő.”²

A folyamatosan összefüggő történelemmel szembe állítható, általunk be nem látható, csak sejtethető korszak azonban nem köthető ilyen szoros időhatárokhoz. A függöny persze valós, magunk is találkozhatunk vele, csak hogy különböző helyeken, különböző időpontokban. Vegyünk egy egyszerű példát: a Széchenyi István és Vásárhelyi Pál nevével fémjelzett Tisza-szabályozásról mindent tudunk, a megelőző korszak vízrendezései azonban homályba burkolódnak. A kutatók még a tekintetben sem tudtak egységes álláspontot kialakítani, hogy természetes képződmények, avagy mesterséges létesítmények voltak-e a fokok? Hasonló a helyzet a középkori gazdálkodással is. Azt már láttuk, hogy hazánkban a jobbágság egyedi helyzetben volt, különleges, a kor más államában fel nem lelhető jogosítványokkal rendelkezett. Ennek megfelelően eleink gazdálkodása alapjaiban tért el a korszak jellegzetes formáitól. Erről azonban megint csak nem tudunk semmit*, akkor, amikor a középkori eseménytörténet nagyjából és egészében tisztázott, alig-alig vannak érthetetlen foltjai. De még egyértelműbb lesz a helyzet, ha az első évezred végéig nyúlunk vissza. *„Szent Istvánról magánéletéig terjedő részletes értesüléseink vannak; az egy nemzedékkel idősebb Géza alakja homályba vész”* – mondhatnánk Hamvas Béla szavaival. És tapogatózunk tovább! A 950. év előtti magyar történet már csupa-csupa fehér folt. Csak alakok sejlenek föl benne, s jó, ha a fejedelmek uralkodásának kezdeteivel tisztában vagyunk, a honfoglalás előtti korszakról pedig még ezt sem mondhatjuk el. Még abban sem lehetünk biztosak, honnan jöttek Árpád hadai, hogyan és milyen körülmények között foglalták el a Kárpát-medencét, kiket találtak itt, és hogyan viszonyultak hozzájuk.

E homály azonban nemcsak a személyekre vonatkozik:

„A korai feudális államban az állam alapításával egyidejűleg megjelenik a jog is. A legfőbb jogszabály a törvény, amelynek forrása, kibocsátója a király. Ebben az időben azonban a törvénynél is nagyobb szerepe van a szokásjognak, mellyel az állam gyakran a régi ősközösségi időkből fennmaradt szokásokat kényszeríti ki...”³

Két dolgot kifogásolok ebben a megállapításban. Az egyik az, hogy »egyidejűleg megjelenik a jog«, a másik az István előtti korszaknak az a semmitmondó és sommás jellemzése, hogy »a régi ősközösségi időből fennmaradt szokások«. Az 1001. előtti »jogi korszak« ilyen érzékeltetése ebben a megfogalmazásban olyan ismerethiányt sejtet, mintha azt mondanánk, hogy »akkortól pedig lábunkat a világ végén lelőgatánk.«

* Ami persze nem azt jelenti, hogy ne lennének a gazdálkodás egészét többé-kevésbé pontosan feltáró munkák. A középkori gazdálkodásra vonatkozóan példának okáért: Andrásfalvy Bertalannak a Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében, az ármentesítések befejezéséig című tanulmánya. Csak épp a rendszerbe foglalásuk, s a belőlük fakadó következmények levonása marad el, magyarán a korszakról kialakított összképet nem befolyásolják. Mintha az a bizonyos Hamvas Béla által tételezett függöny elsősorban a tudatunkban ereszkedett volna le...

Erre az ismereten túlra vall az ősközösség fogalmának minden előzőkre illesztető segédfogalma is. Mert ha ez a fogalom egyaránt kifejezheti például a nemrégiben felfedezett, tücskökön, bogarakon élő mezítelen ausztráliai labu-labu elnevezésű népcsoport társadalmának jellegét, éppen úgy, mint a IX–X. századi, kora legmagasabb hadszervezeti szintjén álló, törvényekkel kormányzott magyar társadalmat, akkor bizony semmit sem lehet vele kezdeni.”⁴

Államalapítás előtti jogunk, mint látni fogjuk, mind elveiben, mind alapjaiban, mind pedig módszereiben eltér mai jogrendünkötől, mely – szinte magától értetődően – épp a Szent István nevéhez fűződő államszervezés jogi megalapozásában gyökerezik. Hasonló a helyzet mind a gazdaság, mind a Széchenyi István előtti vízrendezések, mind a társadalmi berendezkedés esetében. Mindezekből mi csak mai megfelelőjük előképét látjuk, s ami azzal össze nem vethető, számunkra nem létező, „Láthatatlan”, és pedig épp az a „Láthatatlan”, kit immáron háromszor hagytunk cserben...

Képzeltbeli, s mégis nagyon valós függönyünk különböző helyeken, különböző időben ereszkedik alá. Összehasonlításunk tehát nem csak időben, térben is értelmes. Példának okáért: *„Kung-céról magánéletéig terjedő részletes értesüléseink vannak; Kína északi határain túl élő hun kortársainak alakja homályba vész. Hérakleitosról sok lényeges adatot tudunk; a vele egy időben élt szkíta királyok lényge csupa legenda.”* Ugyanezt elmondhatjuk Róma és a Pártus, illetve a hun birodalom, Bizánc és az avarok, vagy Ottó Európája és a vezérkori Magyarország vonatkozásában is.

Miután kicsit jobban szemügyre vettük függönyünket, s talán többet is elmondhatunk már róla, mint amennyit Hamvas Béla nyomán sejdítettünk, vizsgáljuk meg, mi állhat e változások hátterében:

„Időszámításunk előtt körülbelül hatszáz évvel élt Kínában Lao-ce, és Kung-ce, Indiában Buddha, Iránban az utolsó Zarathustra, Kis-Ázsiában Hérakleitos, Egyiptomban az utolsó Thot, Itáliában Pythagoras. A változást ma mint egy függöny leeresztését látni. Akkor azonban nemcsak tapasztalták, minden jel arra vall, hogy azt, ami történt, akkor jobban értették. És különös, hogy bármilyen távol fekvő területekről és bármennyire egymástól független emberekről van szó, a változást csaknem egyértelműen és csaknem ugyanazokkal a szavakkal ítélik meg.

(...)

...az emberi történet a sötét korszak végső szakaszába lépett. A lét elveszett; ami maradt, az csak az élet. Az egész valóság kettészakadt; a teljes nyíltság lezárult; a nagy összefüggések megszakadtak. Egészen rövid néhány év alatt elképzeltetlen megvakulás és elbuktulás következett el. (...)

»Amikor az istenek nagy ünnepe után hazatértek, Yen Hu Kung mestertől azt kérdezte: Miért sóhajtottál az ünnep alatt? Kung mester így szólt: Amikor a nagy uralkodók még itt jártak, nem éltem; de a róluk szóló hagyományt ismerem. Midőn a Tao a földön volt, a világ mindenkié volt; vezetőnek azt választották, aki arra legalkalmasabb volt; az igazat mondták és az egyetértést ápolták... Hazugságot, csalást nem ismertek; tolvaj, rabló nem volt. A házakon nem volt kapu, de senki sem surrant be. Ez volt a Nagy Közösség ideje. De a Tao elrejtőzött, s a világ már nem közös, hanem egyéni tulajdon. Falakat és tornyokat építenek, hogy a városokat biztosítsák... Megjelent a csalás és a hazugság, és megjelent a fegyver... Ezt az időt úgy hívják, hogy Kicsinyke Jólét.«...»⁵

A változást még érzékletesebben írja le Benjamin Hoff:

Sok ezer évvel ezelőtt az ember összhangban élt a természet többi teremtményével. Annak a valaminek a segítségével, amit ma Telepátiának nevezünk, el tudott beszélgetni az állatokkal, a növényekkel és az összes többi teremtménnyel – és egyiket sem tekintette „alábbvalónak” önmagánál, csupán másnak, aki más alakban jelenik meg. Egymás mellett tevékenykedett a föld angyalaival, a természet szellemeivel és szépen megosztottak egymással a világ iránt érzett felelősségben.

...Az ember... békességben éldegélt önmagával és az összes többi teremtménnyel, akiket mestereinek és barátainak tekintett.

Ám (...) egója előbb lassacskán, majd egyre erőteljesebben dagadozni kezdett, és mindinkább önmagát helyezte előtérbe. Végül – miután igen sok kellemetlenséget okozott – magára kellett maradnia, hogy megtanuljon egy igen fontos leckét. Kapcsolatai megszakadtak.

Az ember tehát egyedül maradt, és idegennek érezte magát a világban, abonnan származott, s miután elvágta magát annak minden bőségétől, nem lehetett boldog. Keresgélni kezdte hát elveszett boldogságát. Ha olyasmire bukkant, ami emlékeztetett rá, megpróbálta hatalmába keríteni, és jó sokat felhalmozni belőle – így költözött az életébe a stressz. Am hiába kereste az elveszített boldogságot, és mindhiába halmozta fel a pótlékokat – mindtől nem lett elégedettebb.

Miután képtelen volt meghallani, amit a természet más teremtményei mondtak neki, cselekedeteiken keresztül próbálta meg megérteni őket, ami gyakran vezetett félreértésekhez, így aztán nem tudott többé együttműködni a föld angyalaival és a természet szellemeivel, kik korábban annyi jót adtak neki. Más választása nem lévén egyedül akarta kicsikarni a föld jótéteményeit. De miután csak magára gondolt, munkája eleve kudarcra ítéltetett. A növények lassan összeaszalódtak, elpusztultak. A növényzet ritkulása miatt kiszáradt a légkör, egyre kevesebb csapadék esett, s megjelentek a sivatagok. Az a kevés növény, mely túlélte e korszakot egyre kisebb és satnyább lett, elvesztette ősei ragyogó színét és bőséges termését. Az ember élettartama kurtább lett, egyre terjedő betegségekkel, járványokkal kellett megküzdenie. Miután egyre kevesebb – és csökevényesebb – ehető növényeket talált, elkezdte leöldösni és felfalni barátait, az állatokat...

Az elkülönülés egyre nagyobb lett. Néhány nemzedék múlva már alig akadt valaki, akinek akár halvány sejtelme is lett volna arról, milyen lehetett valaha az élet.

Abogyan az ember bántalmazta és kirabolta a földet, s társadalma és lelkivilága kizárólag saját nemére szűkül, úgy lett egyre erőszakosabb embertársaival is. Az emberek már egymást is öldösték és leigázták. Hadseregek és birodalmak születtek, estek egymásnak, s amelyik erősebbnek bizonyult, termőföldért, anyagi javakért, illetve mert az másként beszélt és gondolkodott, vagy másként nézett ki, pusztította, s meghódolásra kényszerítette a gyengébbet.⁶

A múltat részben elnyelő függöny tehát nem is annyira korszakokhoz, történelmi eseményekhez, mint inkább az ember és a természet viszonyához köthető. Ezt megértve talán esélyünk lehet fellebbenteni, hogy akárcsak egy szemvillanás erejéig bepillantsunk mögé.